Tverdota György

Az a szép, régi asszony

Mielőtt áttekintenénk a Gyömrői-kapcsolat emlékét megörökítő szerelmi dráma költői dokumentumait, még egy varázslatos szépségű, titokzatos és épp ezért magában álló darabot kell szemügyre vennünk: *Az a szép, régi asszony* a Szép Szó 1936 októberi számában jelent meg. A vers kiemelten foglalkoztatta a kutatást, de értelmezése kissé áldozatul esett a mániákus referencia-kutatásnak. Az elemzők figyelmét túlságosan lekötötte az a kérdés, hogy ki lehetett a vers középpontjában álló titokzatos nőalak. Ahogy Szabolcsi írja: „A legizgalmasabb kérdés persze: „ki »Az a szép, régi aszony«?"[1] Az életrajzi hátteret fürkésző kíváncsiság visszakereste múltjában azokat a partnereket, akikről feltételezhető volt, hogy az átlagosnál mélyebb nyomot hagytak a költő lelkében, emlékezetében. A vers „Azt,… aki…" mondattani sémája lépre csalta az elemzőket. Persze a referencia fontosságát elutasító értelmezők válasza: „Akárki, egy elképzelt, kreált női alak" sem kielégítő: mert sablonná üresíti a költemény tárgyát, kilopja belőle az éltető nedveket. A költő akár meg is nevezhette volna a „szép, régi asszonyt", ahogy a *Flóra*-ciklus *Hexaméterek* című darabjának első változatában tette: „Látod, mennyire félve szeretlek, Kozmutza Flóra". A fiatal nő joggal kérte, hogy hagyja ki családi nevét a versből, mert a pontos megnevezés elkötelező érvényűvé tette volna számára az udvarlás elfogadását nyomban a bimbózó kapcsolat kezdeti stádiumában.

A „szép, régi asszony" esetében azonban nem volt ok a név szerinti említésre. A kíváncsi versértelmezők számára föl sem merült, hogy a költő információ-szolgáltatása talán szándékosan hiányos, a részletek homályban tartásával maga akadályozta meg az esélyt az azonosításra. Az 1935-ben írt szonettekben már felismerhető a kései József Attila egyik poétikai eljárása, az okkultálás, a referenciális háttér részleges vagy teljes kiüresítése, egzisztenciálisan súlyos kijelentések életrajzi tartalmának homályossá tétele. A „szép, régi asszony" kilétét meghatározó vonások egy részének törlése jellegzetes példája ennek az okkultáló módszertannak. A törlés akkor lenne teljes, ha a vers az asszonyt a képzelet termékeként állította volna elénk, ahogy a Külvárosi éj egy allegorikus, óriásira növesztett nőalak, vagy ahogy az *Eszmélet* első darabjában a Hajnal szintén egy bájjal teli mitológiai lény. De a mi versünk tárgya a

[1] Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár…* 675.

nosztalgiával telített emlékezet homályából merül föl. A lírai én visszaemlékezik egy múltból megőrzött benyomásra, és a lelki szemei előtt megjelent alakot szeretné valóságosan újra látni. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy a felidézett alak nem fiatal lány, hanem asszony, s ezzel számos lehetséges jelöltet kizártunk. Az asszonyt erotikus varázs lengi körül. Viselkedése méltóságteljes: vidám és komoly egyszerre, „tünde, lágy kedvesség" jellemzi, de ugyanakkor tartózkodó is: „elzárkózott", „becsukva". Egyetlen konkrét emlék ölt körvonalat a szövegben. A korábbi variáns így kezdődik: „aki a fák alatt, ahol sétáltunk hárman", a végső változatban: „aki a mezők mellett, ha sétálgattunk hárman". A különbség abban áll, hogy a végső verzió gyakorító képzője többszöri alkalomra utal. A folytatás azonos: „vidáman s komolyan lépett a könnyű sárban".

Az emlékezésbe zárt legfőbb információ az elementáris hatás, amelyet a szép asszony a lírai énre gyakorolt: „aki ha rám tekintett, nem tudtam nem remegni". Ezt ítélték a referenciára kíváncsi elemzők nyomra vezető momentumnak. Olyan asszonyra kellett tippelni, akiről tudjuk, hogy mély benyomást gyakorolt a költőre. Ilyen kijelentést József Attila Gyömrői Editre tett, a *Gyermekké tettél* című versben: „Reám néztél s én mindent elejtettem". De Gyömrői nem emlék, hanem nagyon is jelen való asszony volt. A múltból Marton Márta alakja bontakozhatott ki, mert az *Óda*ban olvashatjuk: „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít?" Ez Fehér Erzsébet feltételezését támasztaná alá. Kérdés, mennyire nevezhető Marton Márta „régi" asszonynak? Hiszen a találkozásuk nem több, mint két és fél éve történt. A „szép, régi asszony" szerepére más jelölt is érkezett. A „sétálgattunk hárman" szintagma Wallesz Luca emlékezetében az egykori, húszas évek közepi sétáikat idézte föl a Korong utcában. Ismeretes, hogy a fiatal költő udvarolt az anyának, Gyenes Gitta festőnőnek, és lányának, Wallesz Lucának. Előbb inkább az anyának, „Bubinak", utóbb inkább „őzike-lépésű" lányának. Gyenes Gitta dekoratív nő lehetett, hogy mennyire volt szép a szó klasszikus értelmében, az már kérdéses.

A versenybe természetesen a mamát, Pőcze Borbálát is benevezték. Ő is szépasszony volt, amíg a szörnyű betegség tönkre nem tette. Az öcsödi lelencek, Etelka és Attila érdekes, erotikus érvvel vették védelmükbe a távol szakadt édesanyát, akit a faluban azzal vádoltak, hogy cserben hagyta gyermekeit: „Nagyon vártuk, – emlékezik Etelka a mama öcsödi látogatásáról – mert a falusi gyerekek folyton csúfolódtak, hogy

lelencek vagyunk, s mi mindig azt feleltük: »Szép mamám volt«".[2] A „sár", mint motívum vele kapcsolatban az *Április 11* című versben megjelent: „S a szép, ifjú mosóasszonynak, / Ligetnek, *sárnak*, vágynak, célnak, / Fejkendőbe kötözött gondnak." A sétáról írt sorok e szerint a kis család városligeti szórakozásainak emlékét idéznék föl.

Ilyen és ehhez hasonló feltevéseknél azonban a vers nem engedi, hogy tovább lépjünk. Beérhetjük annyival, hogy az embernek vannak emlékei olyan eseményekről, amelyekben részünk lehetett, és amelyek örömteliek voltak. Ezeket jól esik felidézni. Visszaemlékezhetünk a múltunkból olyan személyekre, akikkel jól éreztük magunkat, s akikkel való kapcsolatunk megszünte sajnálkozást kelt bennünk. Tudomásul vesszük, hogy kiléptek az életünkből, de szívesen látnánk őket újra. Megkockáztatható, hogy olyan emlékről van szó, amely nem járt sérelmek felidézésével. Vagy ha mégis lett volna fájó összetevője, a „békévé oldja az emlékezés" jegyében, ezt az eltelt évek során elveszítette.

Ez azonban a kompozíció esztétikai hatásának csak az alapja. Nyers életanyag, amilyet mindannyian átélünk. A költő nem az emléket, a könnyű sárban, a mezők mellett hármasban folytatott sétálgatást részletezi, hanem újrakeretezi a felidézett szép, régi asszonyt. A vers központi képe egy kertben, könyvvel a kezében pihenő, álmodozó nőt ábrázol, aki hirtelen feláll és elindul, hogy elhagyja a helyszínt. Az emlékezést tehát a költő képzelettel toldja meg. A szép régi asszonyt kiemeli eredeti közegéből és megrendezett körülmények közé helyezi. Lágy őszi tájrészletet, otthonos „paysage intime"-et látunk, a fákat szél fújja, s a pihenés pontos helyszíne egy bokrokkal körül vett kerti lugas, ahol a lombok félig zárttá teszik a teret. Ebben a versben is „zug az örök erdő", mint *[A hullámok lágy tánca…]* című versben, vagy a *Balatonszárszó* indításában: „Zúg már az ősz, gyűlik és kavarog". A nyelvi kompozíciónak még két fontos elemét leltározhatjuk: a távolba vivő utat, amely felé a vers hősnője tart, és a fényt, amelynek a sugarába kerül a távolodó alak.

A varázslat, amelyben a költő részesíti olvasóját az, hogy egy epifánia részesévé válunk. Mint az antik görög hívő előtt egy istennő mutatkozik meg váratlanul a tájban, úgy jelenik meg olvasás közben egy különleges asszonyi szépség, akit távolodóban egyre erősebb fénysugárzás vesz körül és borít be. Szépséggé áttűnt emberi lény, átesztétizált természeti környezetben. Ehhez hasonló képzeteket a keresztény kultúra is ismer Krisztus színeváltozása történetében, ahol a tanítványokat elvakítja a Krisztust és beszélgető társait, Mózest és Illés prófétát körülölelő

[2] József Etelka: Emlékezések közös gyerekkorunkról. In *József Attila emlékkönyv…* 29.

fény; az eltemetett Krisztus sírját meglátogató asszonyokat a Feltámadás jelenetében fénylő ruhájú férfiak fogadják. A reneszánsz képeken Szűz Mária is fénybe burkolva emelkedik a mennybe. Itt emlékeztetek arra, hogy a *Mama* korábbi címváltozata a *Mennybemenetel* is transzfigurációra utal. A szerelmes alakja mögött már a névazonosság miatt is felrémlő római tavaszistennő alakja teszi oly emlékezetessé a *Hexaméterek* epifániáját is: „Szól örökös neved árja, törékeny báju verőfény". A színeváltozás szertartásába történő beavatáshoz képest a valóságos asszony kiléte szerény mellékkérdéssé zsugorodik össze.

Németh G. Bélának alighanem igaza van akkor, amikor a verset a nyugatos költészet stílusimitációjaként értelmezi. Jellemzésével azonban nem elégedhetünk meg. A párhuzamot túlzottan elvontnak érezzük. Azonosítható példát vagy példákat keresünk, amelyek az összbenyomást alátámasztják. Ilyen példaként Tóth Árpád *Esti sugárkoszorú*ját emelhetjük ki: „finom, halk sugárkoszorút / Font hajad sötét lombjába az alkony: / Halvány, szelíd és komoly ragyogást, / Mely már alig volt fények földi mása". Mintha Tóth Árpád felülmúlhatatlan kifinomultságával kelne versenyre a költő a fényben távozó szép, régi asszony képe által. Érdekes, hogy verstani szempontból Szabolcsi Miklóst is Tóth Árpád hosszú, az alexandrin felé tendáló verssoraira és testes strófaépítésére emlékezteti a költemény prozódiai építkezése.

A költő a Tóth Árpád által gyakorolt szelíd spirituális elragadtatottság kifejezésének szolgálatába állítja az áttűnés technikáját, amelyet oly sikeresen alkalmazott már a *Füst* című versében is. De az áttűnés kapcsán – ahogy a szakirodalom teszi – sokkal közelebbi példát találunk a talán egykorú keletkezésű *Kései siratók*ban: „Lágy őszi tájból és sok kedves nőből / próbállak összeállitani téged". Nem mintha a könnyű sárban lépegető szép régi asszony az anyával lenne azonos, hanem azért, mert a kései szerelmi líra, különösen a Gyömrői-versek mögött mindig fölsejlik a mama alakja az „aki él, mind-mind gyermek / és anyaölbe vágy" egytemes tétele alapján: „Csak ugy szeretném látni, mint holt anyját a gyermek, / azt a szép, régi asszonyt, amint a fényben elmegy". Az édesanya, akit a serdülő fiú nem láthatott holtában, már nem az a szépasszony, aki a költő gyermekkorában volt, hanem egy – József Jolán leírása szerint – csontig lesoványodott, szenvedéstől meggyötört ember. Az elemi összetartozás ereje azonban legyőzi a szépségigényt, és el akar érkezni a halott anyához. A szép, régi asszony nem azonos a mamával, de az édesanya alakja mintegy áttűnik a varázsos szépségű, átesztétizált környezetbe telepített asszony emlékén.

Figyelemre méltó a szemlélődés, az érdek nélküli, diffúz világérzékelés, a cselekvéstől visszavonuló öncélú meditáció igéinek dominanciája a szövegben: „szeretném *látni* ismét…, rám *tekintett*…, *látni* szeretném…, *Elnézném*…, *szertepillant*…, szeretném *látni*". Ha lehántjuk a versről a képek, nyelvi fordulatok rétegét, alatta megpillanthatjuk a tartó szerkezetet, a mondattani ácsolatot, amelynek kiválóságára már Szabolcsi Miklós is felhívta a figyelmet. Igaz, talán nem elég pontosan figyelve meg a felépítését: „lassító, egyszerűsítő »és« kötések gyakoriságáról" beszélt.[3] A vers mondattani szerkezete kettős. A kezdő sorok tárgyi alárendelései: „Azt…, akiben…", „azt… aki…", „azt… aki…", a vers hősére történő utalást nyomatékosítják. Az „és"-sel kötött kapcsolatos mondatok a lugasba átképzelt szép régi asszony cselekedeteit, a vele történteket részletezik.

A kompozíció mondattani alapszerkezete így írható fel: „Azt… szeretném látni ismét, aki…" A szöveg mindazonáltal tartalmaz egy mondattani rejtélyt. Egy mondattani csúsztatást, amely talán szándékosan okoz ambivalens értelmezési lehetőséget. „Azt a szép, régi asszonyt szeretném nem szeretni." A mondat önmagában azt jelenti, hogy az alany a szerelmi függéstől kívánna megszabadulni. Ha a mondatvégi pont helyett vesszőt tennénk ki, megváltozna a részlet értelme: „Azt a szép, régi asszonyt szeretném… nem szeretni, / csak látni szeretném". Tehát lemondanék arról (az egykor még bennem rejlő) vágyról, hogy szerelmi kapcsolatba kerüljek vele, beérném azzal, hogy „érdek nélkül" újra lássam.

A kompozíció keretes szerkezetű. Azzal a variációsan megismételt sorral fejeződik be, amellyel kezdődött: „szeretném látni (ismét)" – „(csak úgy) szeretném látni". A szintagma fordított szórenddel a szöveg centrumában is felbukkan: „(csak) látni szeretném". A záró formula poénos szerkezetet biztosít a versnek, mert benne történik meg az epifánia varázslatának átalakulása az anyával való újra találkozás vágyának megfogalmazásává: „Csak úgy szeretném látni, mint holt anyját a gyermek, / azt a szép, régi asszonyt, amint a fényben elmegy." A verset megalapozó kívánság, az újra látás vágya teljesül, de nem a valóságban, hanem epifánikus látomás formájában.

[3] Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár…* 678–679.